

Богдан ГАЛЬЧАК

Переклад з польської
Оксани САПЕЛЯК,
Галини ВІНОГРАДСЬКОЇ*

ТАЄМНИЦЯ ЗАСІДКИ ПІД БАЛИГОРОДОМ

На основі невідомих раніше документів спростовується офіційна в польській історіографії версія причин акції «Вісла».

Ключові слова: акція «Вісла», Кароль Сверчевський, партизани УПА.

© Б. ГАЛЬЧАК, 2011

ISSN 1028-5091. Народознавчі зошити. № 2 (98), 2011

28 березня 1947 року о 23.10 год. в останньому випуску польського вечірнього радіожурналу прозвучала інформація Міністерства національної оборони: «Двадцять восьмого березня цього року близько десятої години ранку під час службової поїздки на дорозі Сянок — Балигород від куль українських фашистів УПА загинув генерал-лейтенант Кароль Сверчевський, другий заступник міністра національної оборони, колишній командувач Другої армії, герой битви за Нису Лужицьку. Тіло буде перевезено літаком до Варшави. Дата похорону буде повідомлена» [1].

Наступного дня у Варшаві відбулося засідання Бюро ЦК Польської Робітничої Партії, найвищого органу комуністичного режиму в Польщі. На засіданні обговорювалися питання, пов'язані з підготовкою до похорону генерала, а також прийнято такі рішення:

«1. Посмертно нагородити тов. Сверчевського медаллю Військової Добročесності 1 класу¹.

2. Оголосити в пресі про те, що всі витрати на поховання і фінансову допомогу для сім'ї бере на себе держава.

3. Звернутися до уряду з ухвалою про спорудження пам'ятника генералові Сверчевському.

4. Перейменувати вулицю Кача і фабрику Герлаха на честь генерала Сверчевського (виконавець: Варшавська національна рада).

5. Заснувати стипендію імені ген. Сверчевського у Військовій академії.

У рамках репресивної акції щодо українського населення було прийнято постанову:

«1. Терміново переселити українців і змішані сім'ї на «терени одзискане» (насамперед: північної Пруссії), не створюючи компактних груп і не ближче, ніж 100 км від кордону» [2].

Цитована ухвала Політбюро від 29 березня 1947 р. стала «юридичною підставою» для масової депортації українців. 28 квітня 1947 р. частина дивізії Війська Польського приступила до реалізації акції «Вісла», яка тривала три місяці. Протягом цього періоду з південно-східних теренів польської держави було виселено близько 150 тис. українців, а також членів змішаних сімей. Вони у примусовому порядку були змушені селитися у північних і західних землях. Якщо серйозно трактувати висловлену у постанові Політбюро

* Від перекладачів: географічні назви подано так, як вони звучали до операції «Вісла».

¹ Найвища польська військова нагорода, яка призначається виключно за заслуги на полі бою.

тезу про те, що акція «Вісла» — це покарання українського населення за смерть однієї людини, то це б була одна з найсуворіших репресій в історії людства. Однак важко серйозно сприймати пояснення, що акція «Вісла» почала проводитися в рамках репресій після смерті ген. Свєрчевського. Як виявляється з оприлюднених сьогодні документів, рішення про проведення масової депортації українців було прийнято раніше. А приїзд ген. Свєрчевського в околиці Сянока, ймовірно, був пов'язаний із підготовкою акції [3].

Незабаром після смерті Свєрчевського комуністична влада розпочала створення його культу. Уже 29 березня 1947 р. один з провідних часописів «Життя Варшави» писав: «Один з найбільших стратегів, яких ми коли-небудь мали, і з іменем якого назавжди буде пов'язаний кордон на Нисі Лужицькій — мертвий. (...) Пишномовність над труною вірного воїна Речі Посполитої, великий талант якого виніс його з глибин польського народу на одне з найпочесніших місць, звучала б фальшиво. Його велич і заслуги такі ж очевидні, як очевидні його біль і терпіння. Вишануймо його простим словом: Генерал Свєрчевський — своїм солдатським трудом і пролітою кров'ю прислужився Вітчизні» [4].

Згодом культ Кароля Свєрчевського інтенсивно пропагувався. Чи не в кожному місті знаходилася вулиця або площа, названі його іменем. Часто — то була головна площа міста. Його іменем називали громадські об'єкти. Про нього писали повісті й романи. Особливу увагу зверталася на популяризацію цієї постаті у молодіжному середовищі. Про нього згадувалося в підручниках та рекомендованій літературі, яку кожен учень мусив прочитати. Про нього розповідали вчителі на уроках. Місце трагічної загибелі генерала також стало об'єктом культу: тут споруджено кам'яний обеліск із стилізованим орлом і медальйоном, в якому висічено погруддя Кароля Свєрчевського. Навколо пам'ятника впорядковано парк. Поблизу споруджено великий дім — музей, присвячений пам'яті генерала.

Однак перед популяризаторами культу Кароля Свєрчевського стояло нелегке завдання. Життя генерала не «пасувало» до образу польського народного героя. Популярна енциклопедія, видана 1976 р., так інформувала читачів про цю постать: «СВЄРЧЕВСЬКИЙ Кароль, псевдонім Вальтер (1897—1947), діяч робітничого руху, генерал; від 1915 р.

в Росії, учасник листопадової революції і громадянської війни в Росії, від 1918 в Російській Комуністичній партії (більшовиків) і Червоної Армії, 1927—36 рр. на різних командно-штабних посадах; 1936-38 рр. — учасник громадянської війни в Іспанії (...); від 1938 р. знову в СРСР; під час Другої світової війни 1941—43 рр. на командних посадах, від VIII 1943 — співорганізатор Армії Польської в СРСР, 1943—44 заступник командувача I корпусу, 1944 заступник командувача I Армії Польської; 1944—45 організатор і командувач 2 Армії Війська Польського; член ЦК польських комуністів у СРСР (1944), від 1944 віце-міністр національної оборони (...), загинув під Балигородом у боротьбі з УПА» [5].

З поданої інформації довідуємося, що Кароль Свєрчевський у 21-річному віці почав службу в рядах Червоної Армії і був професійним радянським солдатом протягом 25 років. Польську військову форму він носив неповних чотири роки. Уважний читач після ознайомлення з цитованою енциклопедичною нотаткою мусив поставити перед собою ряд питань. Що робив Свєрчевський у 1920—1921 рр., коли тривала війна між Польщею і Радянською державою? Що робив у вересні 1939 р., коли на Річ Посполиту із заходу напали німецькі нацисти (1 вересня), а зі сходу — Радянський Союз (17 вересня)?

Нічого дивного, що в процесі популяризації генерала офіційна пропаганда не афішувала його біографії, концентруючись лише на певних її епізодах. Підкреслювалася його велика любов до дітей, величезна турбота про простих вояків, для яких був справжнім батьком. Передовсім підкреслювалася його нечувана відвага. Скажімо, він ніколи не ухилявся, коли навколо свистіли кулі, не шукав укриття. Завжди полем бою йшов на повен зріст, незважаючи на обстріл ворога. Одна з популярних біографічних книжок навіть називалася «Людина, яка не кланялася кулям». Якби серйозно потрактувати всі біографії Кароля Свєрчевського, написані у 1947—1989 рр., треба було б погодитися, що він володів надприродною силою. Перед читачем постає не стільки людина, скільки намісник Месії, милостивий пастир, який несе допомогу й потіху обездоленим, який творить чудеса, і який, врешті, гине мученицькою смертю.

Комуністична пропаганда найбільше популяризувала епізод смерті генерала під Балигородом. Для цьо-

го використовувався опис трагічних подій, який залишив їх учасник — підполковник Ян Герхард, який у 1947 р. був командиром 34 піхотного полку, що діяв поблизу Балигорода². Відповідно до цього повідомлення, генерал прибув до Балигорода 28 березня 1947 р. о 7.30 ранку [6]. Розмовляв із солдатами, а також із представниками цивільного населення. Біля 9.00, коли інспектування завершувалося, генерал виявив бажання оглянути гарнізон у Тісній. За Герхардом, офіцери були здивовані і вражені: «Тісна означала обов'язкове пересування ущелиною між лісовими масивами Хрищатої (...). Засідки були там частим явищем. Бандерівці займали позицію на горі над шосе, яке було єдиною комунікаційною віссю, що вела до Устриків Горішніх і Волосатого».

Підпорядковуючись команді Сверчевського, з Балигорода в напрямку Тісної вирушила колона, яка складалася з трьох автомобілів, один з них скоро зіпсувався, а решта рушила далі. Попереду їхала відкрита машина марки «Додж», в якому й знаходився генерал Сверчевський. Разом з ним їхав ген. Миколай Прус-Венчовський. За ними слідувала вантажівка марки «ЗІС» з охороною. Загалом в колоні було 33 особи, з них — 2 генерали, 6 офіцерів і 25 рядових.

На відстані 6 км від Балигорода колону обстріляли. В інтерпретації Герхарда: «Наш «Додж», який був збільшив швидкість, незабаром мусив спинитися за містком над потоком Яблунька. Це було необхідно, оскільки перед нами простягалася дорога на відкритому полі; і бандерівці, які стріляли з кулеметів, неодмінно нас ліквідували б. За декілька десятків метрів зупинився і «ЗІС». Генерал Сверчевський наказав атакувати позиції противника. «Ми розгорнулися клином, який повільно, метр за метром почав підніматися нагору. Тим часом бандерівці поливали нас вогнем. То був смертельний вогонь. (...) У багатьох місцях почала горіти трава. Полум'я і клуби диму перешкоджали маневрувати. За нашими плечима за Яблунькою почав горіти ліс. Вогонь бандерівців наростав і пере-

важав зліва. Найвірогідніше, нас хотіли обійти. (...) Я був тоді більш-менш за 25 км над дорогою. З тої позиції бачив, як генерал Сверчевський знімав плащ і мундир. В нього влучили. Полковник Білецький і капітан Цесарський, а за ними підпоручик Лучник підбігли до нього, аби підтримати. Ішов, хитаючись, у напрямі потоку. Два наступні попадання бандерівців виявилися смертельними. (...) Коли на звук мотору нашого третього автомобіля, що наближався, бандерівці зникли в хащах Хрищатої і бій припинився, ми побачили, що генерал Сверчевський мертвий» [7].

Опис Яна Герхарда останнього бою Кароля Сверчевського відповідає вимогам батального жанру. Автор посилює рівень напруги аж до трагічного фіналу. Генерал, дбаючи про солдатів, приймає відважне, але небезпечне рішення. В момент битви, коли загін Війська Польського падає під градом куль і все навколо горить, генерал зберігає розсудливість. Він — провідник вояків, які героїчно чинять опір. Коли командир падає поранений, солдати поспішають йому на допомогу.

Пропагована комуністичною владою постать Кароля Сверчевського була позитивно сприйнята в деяких колах польського суспільства. Інколи прихильно відгукувалися про генерала навіть ті поляки, які не відзначалися симпатією до комунізму та СРСР. Річ у тім, що у польському суспільстві склався надзвичайно міцний культ Йозефа Пілсудського. В період «Польщі Людової» маршалка Пілсудського прийнято було вважати «фашистом», а всі прояви культу суворо заборонялися. Для деяких поляків Кароль Сверчевський замінив Йозефа Пілсудського.

Одначе було дві «колективні пам'яті» про генерала. Одна — офіційний образ, створений офіційною пропагандою. Але в польському суспільстві функціонував також інший образ. Про генерала Сверчевського кружляло багато поголосок. Під час приватних дискусій неодноразово говорилося про цю постать. Особливо охоче пліткували про генерала військові³. Образ, який вирисовувався із спогадів колишніх підлеглих Кароля Сверчевського, був цілком інший, аніж офіційний.

² Згодом зайнявся журналістикою. Славу йому принесла повість «Заграви над Бескидами», в якій описав власні спогади про боротьбу з УПА та польським антикомуністичним підпіллям. Книжка надзвичайно тенденційна, брехлива. Художньо маловартісна, однак була розрекламована в комуністичні часи.

³ Автор статті — Богдан Гальчак мешкає на Заході Польщі. У цьому регіоні до 1989 р. було чимало військових. У молоді роки мав можливість розмовляти з офіцерами про Кароля Сверчевського.

У середовищі військових генерал був відомий не стільки турботою про солдатів, скільки пристрастю до алкоголю. Він пив у величезних кількостях. Говорили також про його любов до жінок і проблеми в особистому житті. Пропагандистські оповідання про те, що генерал ішов полем битви під обстрілом «не кланяючись кулям» коментувалося так: «*мабуть випив горілки більше, ніж зазвичай*». Сумнівними вважали його здібності воєначальника.

Передовсім викликала сумніви щодо правдивості офіційна версія про вбивство Сверчевського від рук УПА. Переважав погляд, що смерть генерала була справою радянського НКВД. З'явилися думки, що ніякого замаху не було, а Сверчевського вивезли у відлюдне місце і розстріляли. Інші вважали, що під Балигородом генерал потрапив у засідку енкаведистів, переодягнених у партизанів УПА. Найрозповсюдженішою була версія, що Сверчевського «підставили», посилаючи його з невеликою охороною в район, де діяла українська партизанка, водночас українців проінформували про маршрут конвою. Справжніми виконавцями вбивства мали бути люди з його особистої охорони, від яких отримав смертельну кулю в спину. Прихильники гіпотези вбивства Кароля Сверчевського НКВД не могли пояснити причини, чому радянські служби прагнули «ліквідувати» генерала. Вважалося, що він намагався перешкодити поступовому процесові «советизації» польської армії. То була доволі малоправдоподібна гадка, зважаючи на зв'язки генерала з Червоною Армією.

Поголоски про вбивство Кароля Сверчевського «своїми» були настільки розповсюдженими, що навіть автори офіційних пропагандистських публікацій не могли обійти їх мовчанкою. Артур Бата у виданій 1987 р. праці твердив: «*Як завжди у випадку, коли розігрується велика драма, смерть генерала викликала хвилю пліток, спекуляцій і домислів. Їх автори намагалися довести, що засідка під Яблунькою була не випадковою, що напад на генерала був попередньо спланований. Як аргумент наводиться факт, що попри перевагу раптовості нападу і більшої чисельності бандитів, втрати серед польських солдатів були дивовижно незначні — трьох вбито і трьох поранено. Тобто, об'єктом нападу був Сверчевський, — пробували твердити, — а не солдати. Одразу після вбивства генерала бандерівці відійшли так, як після виконання поставле-*

ного завдання. Спекуляції стосувалися також куль, які влучили в ціль, головно тої другої — вона була випущена з тилу» [8].

Зрозуміло, такі спекуляції Бата рішуче відкинув: «*У світлі доказів і фактів усі домисли про нібито замах на Сверчевського просто абсурдні. (...) Презумпції про братовбивчу кулю навіть не заслуговують на полеміку. Весь, нагромаджений комісією, яка вивчала драму під Яблунькою, матеріал не залишає жодних сумнівів, що події на балигородському шосе були випадковими, починаючи від пропозиції Сверчевського про проїздку до Тісної, закінчуючи засідкою [9], організованою «Гринем»⁴.*

Щоб довести абсурдність припущень про замах не генерала, Бата покликається на матеріали комісії, створеної для уточнення обставин події. Після замаху було скликано не одну, а дві комісії. Одну створив генеральний штаб війська Польського, а другу — Служба Безпеки [10].

Треба сказати, що у 1987 р. ці документи, що лежали у спецфондах, були майже недоступні. Дозволити користуватися ними одержували тільки ті дослідники, яким влада повністю довіряла. Отже праця Бати не могла розвіяти сумнівів, накопичених довкола замаху під Балигородом.

Після змін 1989 р. згадані документи були оприлюднені. Звіт комісії генерального штабу Війська Польського оформляв на базі локальних даних, а також свідчень офіцерів і солдатів, начальник оперативного відділу штабу підполковник Коссовський. Він був дуже критичний стосовно осіб, які відповідали за охорону Сверчевського [11]. Інформація про приїзд генерала не зберігалася у таємниці. Він відкрито подорожував, його урочисто приймали. Члени підпілля, очевидно, знали про його перебування в околицях Балигорода. Солдати охорони генерала не мали відповідної підготовки для цієї функції. Коссовський зрештою негативно оцінив рівень військової підготовки в 34 піхотному полку.

Отже, Коссовський не приховував своїх сумнівів щодо офіційної версії подій: «*Не виключено, що під час поїздки за генералом стежили представники реакційних сил. І замах вони організували у такому місці, де підозра падала на українців. Вважаю*

⁴ Так називали в польських матеріалах Степана Стебельського, командира сотні УПА, яка діяла в околицях Балигорода. Насправді його псевдонім звучав «Хрін».

своїм обов'язком подати таке припущення, щоб органи, призначені для ретельного розслідування, не переконували, що це злочин українських фашистів, і тільки серед них шукали б винних» [12]. Іншими словами, Коссовський звинуватив у замаху польське антикомуністичне підпілля.

Внаслідок рапорту Коссовського міністр народної оборони оголосив догану трьом офіцерам, які відповідали за безпеку генерала Сверчевського [13]. Водночас співробітники Управління безпеки підготували другий рапорт. У ньому однозначно твердилося, що замах здійснила УПА, хоч ніяких конкретних доказів не було представлено. Автори рапорту відзначали, що не потрібно притягати до відповідальності офіцерів, оскільки виїзд до Тісної ініціював особисто Кароль Сверчевський. Донесення УБ не розвіяло сумнівів щодо подій під Балигородом. Неважко було добачити, що уряд прагне «замовчати» справу і уникнути докладного розслідування.

Пізніше було оголошено, що польські солдати схопили трьох вояків УПА, які начебто брали участь у засідці під Балигородом. 30 червня 1947 р. на місці засідки було проведено слідчий експеримент за участю полонених партизанів [14]. Прибула спеціальна команда, яка все це фіксувала на кіноплівку. Згідно із свідченнями в'язнів колону, в якій їхав Кароль Сверчевський, атакувала сотня УПА під командуванням Степана Стебельського, «Хріна», їй допомагали вояки сотні «Стаха». Вони не знали, що в колоні є командир високого рангу. Думали, що в машині марки «ЗІС» перевозяться продукти харчування. Вбивство генерала Сверчевського було випадковим. Результати слідства — як можна судити — не задовольнили громадську думку. Адже для громадян не було таємницею, що функціонери Управління безпеки тортурами і шантажем змушували в'язнів свідчити так, як було вигідно УБ.

Ауру таємничості навколо обставин смерті генерала Сверчевського посилювало брутальне вбивство Яна Герхарда. Згідно з офіційними даними, злочин мав кримінальний характер. Однак з'явилися чутки, що Герхард хотів повідомити нові дані щодо засідки під Балигородом.

У 1990-х рр. обставини смерті генерала Сверчевського зацікавився журналіст Даріуш Балішевський, який спеціалізувався на питаннях новітньої історії. Він провів власне журналістське розсліду-

вання. Результати представив у своїй телепрограмі «Ревізія надзвичайна». Після докладного аналізу всіх доступних матеріалів про замах, він побачив у них ряд суперечностей. Дійшов висновку, що учасників тієї події єднала «змова мовчання». Вони намагалися приховати якісь обставини трагедії. Він висунув припущення, що принаймі частина польських солдатів втекла із поля бою, залишивши генерала. Такі чутки, зрештою, з'явилися ще раніше. Тим не менше, Біляшевський погоджувався, що Сверчевський загинув від рук УПА.

Перелом у в'ясненні таємниці смерті генерала Сверчевського настав у 2006 р., коли польський Інститут народної пам'яті разом з Державним архівом Служби Безпеки України опублікували невідомі до того документи колишніх польських і радянських спецслужб [15]. Серед них знаходиться звіт провідника 26 тактичного відтинку (воєнної округи «Сян» — О. С.) УПА майора Василя Мізерного (псевдонім «Рень») за період 1.03—15.08.1947 р. Радянські спецслужби перехопили цей документ. Під датою 28.03.1947 р. «Рень» занотував: «О 9.30 год. відділи «Хріна» і «Стаха» організували засідку на шосе Балигород-Тісна. (...) Коли загони підходили до місця, де мали зайняти відповідні позиції з метою засідки, почувся гуркіт моторів. Їхало дві машини з солдатами в напрямі Тісної. Один з автомобілів був броньований, а другий вантажний. Як виявилось пізніше, це була охорона. Тільки-но командир «Хрін» установив два кулемети і виставив варту, як з Балигорода над'їхало дві інші машини. Перший автомобіль був персональний. І в ньому їхали з відкритими головами череваті військові. Командир «Хрін» одразу здогадався, що це вищі «особи». Відтак подав команду: «Хлопці, вогню! Ідуть якісь фігури!» В той момент загриміли наші кулемети. З персональної машини вискакують військові, між якими один товстий з відкритою головою. Він віддає накази, після чого всі інші займають позиції і переходять в атаку. Одночасно із другого, вантажного автомобіля, який їхав за персональним, спокійно зіскакують (ніби взагалі нічого й не було) солдати в чорних беретах і відкривають вогонь по наших позиціях. Командир «Хрін» віддає наказ першому підрозділові натискати на ворога з флангу. Зав'язується інтенсивний бій, який тривав приблизно 25 хвилин.

Далі *неприятель, відстрілюючись, відступає потоком в напрямі лісу «Яблунька»*. До потоку вбігає товстий лисий військовий із криком: «Генерале, я поранений!» До нього підбігають два солдати, яким каже: «Хлопці, візьміть мене, вмираю». В той час серія кулеметних черг наших кулеметників добивають остаточно, як потім виявилося, генерала, другого віцеміністра оборони — Кароля Сверчевського і одного солдата, який прибіг його забрати, а іншого — ранять, і той тікає. Наші відділи не переслідували відступаючого воюючого, бо він тоді був добре озброєний» [16].

Читаючи цей документ, неможливо не зауважити, що Василь Мізерний, як і як Герхард, полюбував літературний стиль. Звіт «Рень» однак відкриває багато обставин, зв'язаних із замахом. Атака на колону не була випадковою. «Хрін» вирішив розпочати бій тоді, коли зорієнтувався, що в колоні їде командир високого рангу. Отже, метою засідки стала ліквідація генерала. Документ не підтверджує думки, що охорона генерала втекла з поля бою. Рапорт свідчить, що вона хоробро билася. Спочатку зуміли атакувати позиції противника, а пізніше — відступили. То не була панічна втеча, а відступ. Донесення Василя Мізерного підтверджує більшість інформації, що її подав Ян Герхард.

Але очевидна й різниця в цих двох звітах. Герхард був переконаний, що нападники втекли, коли почули звук машини, що наближалася. «Рень» не згадує про такий факт. Можливо, «Хрін» не зорієнтувався, що над їжджає машина, або це не мало особливого впливу на його рішення. Обидва інакше представили також останні хвилини генерала. За Герхардом бійці весь час охороняли Кароля Сверчевського. Підтримували його, коли обезсилів, винесли за лінію вогню і перев'язали рани. Тимчасом у донесенні Мізерного говориться, що генералом ніхто не опікувався. Два бійці намагалися йому допомогти, але один загинув, а другий втік. Може, якраз цього факту стосується «змова мовчання», про що натякав Балішевський.

Не можна вяснити, чия ж куля поцілила Кароля Сверчевського. Навіть якщо то був хтось із охорони, не обов'язково, що він стріляв навмисно. Важко знайти причину, щоб пояснити, для чого польському антикомуністичному підпіллю потрібна була смерть генерала. Він не належав до найвищих постатей у комуністичному апараті влади. З другого боку,

якби НКВД і зв'язана з ним, СБ планували позбутися генерала, найправдоподібніше його б судили і винесли б вирок про найвищу міру покарання. Чимало польських офіцерів, заслужених у боротьбі з УПА, опинилися згодом на лаві підсудних. Ян Герхард два роки перебував у тюрмі.

Донесення Василя Мізерного не вясняє всіх обставин, зв'язаних із засідкою під Балигородом. Я попросив проф. Петра Потічного⁵, відомого знавця діяльності УПА і колишнього її вояка, дати оцінку цьому документу. Звіт викликав у нього ряд застережень. Професор неодноразово особисто брав участь у подібних сутичках між УПА і загонами Війська Польського. Він звернув увагу на неправдоподібність того, щоб командир сотні перед битвою міг подати команду: «Хлопці, вогню! Їде якась фігура!» Команда мусила подаватися дуже голосно і виразно, щоб її почув увесь відділ. Цитовані слова могли прозвучати хіба що з уст командира нижчого рангу, який керував невеликим загonom. Професор вважає цілком неймовірним, щоб під час бою партизани чули розмови між військовими протилежної сторони. «Інколи чути було команди, які вигукували польські командири своїм солдатам (часто російською мовою), але почути розмови неможливо», — сказав він.

Кароль Сверчевський загинув від рук партизанів УПА. Це не було вбивство. Генерал поліг у бою. Він був у військовій формі, озброєний, фаховий військовик, який перебував у зоні воєнних дій. Загинув як солдат. Отже, його смерть не могла бути причиною для того, щоб польська комуністична влада могла розпочати репресії проти цивільного українського населення.

Після 1989 р. легенда, створена комуністичною владою про генерала «Вальтера» розсипалася. Виявлені документи відкрили незнане обличчя Кароля Сверчевського. До повалення його міфу спричинилася праця трьох відомих істориків (Чеслав Гжеляк, Генрик Станьчик, Стефан Зволінський), присвяче-

⁵ Професор Петро Потічний народився в с. Павлокома, нині Підкарпатського воєводства. Його батько — поляк. У 1945—1947 рр. служив в УПА під началом поручика Михайла Дуди (псевдонім «Громенко»). У 1947 р. разом із своїм відділом дістався до американської окупаційної зони в Німеччині. Брав участь у війні в Кореї в складі американських «Marines». Пізніше зайнявся науковою працею. Мешкає в Канаді. Я мав можливість зустрітись з професором у 2009 р. під час наукової конференції у Словаччині, що організувала Словацька Академія Наук.

на боротьбі окремих особистостей на II Східному фронті під час Другої світової війни 1943—1945 рр. [17]. Свєрчевський був поганим командувачем. Ніколи не мав великих успіхів. Під час боїв на Лужицях як командувач II Армії Війська Польського зробив вражаючі помилки, які спричинили величезні людські втрати поляків. Причиною багатьох непродуманих рішень генерала було надуживання ним алкоголю. Постійно конфліктував зі своїми підлеглими, які часто не виконували наказів, що їх видавав Свєрчевський. Генерал був також відповідальний за репресії членів Армії Крайової⁶. Образ генерала, який втовкмачувала польському суспільству комуністична пропаганда, був цілком фальшивий. Виняток становив єдиний епізод в його біографії — засідка під Балигородом, який подавався правдиво. Парадоксально: саме цей епізод викликав у польському суспільстві найбільше сумнівів.

Кароль Свєрчевський швидко перестав бути об'єктом культу. В червні—липні 2009 р. серед поляків було проведено опитування, яке стосувалося пам'яті про Другу світову війну. Респонденти віднесли Свєрчевського до постатей, яких польський народ повинен соромитися [18]. Назви вулиць, площ і громадських об'єктів, що раніше носили ім'я генерала, поступово змінено, часто перейменовано на ім'я Йозефа Пілсудського. Тільки в небагатьох місцевостях збереглися давні назви. Зліквідовано музей під Балигородом. Будівлю придбав приватний власник, який перетворив її на пишну резиденцію. Пам'ятником ніхто не опікується, і він руйнується. Буває, що зловмисники розмальовують рот генерала червоною фарбою і «збагачують» його білими іклами.

Очевидно, незабаром на польській землі зникнуть усі пам'ятні знаки Кароля Свєрчевського. Однак він залишиться своєрідним «пам'ятником» акції «Вісла», яка пов'язана з цією постаттю. Але якби Свєрчевський не загинув під Балигородом і ж країнців була б проведена. Комуністична влада знайшла б привід виправдати в очах громадськості жорстоку операцію.

⁶ Армія Крайова — підпільна військова організація, яка діяла в період Другої світової війни на теренах польської держави, яка підпорядковувалася урядові Речі Посполитої на еміграції. Після захоплення Польщі Червоною Армією членів АК переслідували, хоч вони не вели збройної боротьби проти СРСР.

1. *Misiło Eugeniusz. Akcja «Wisła». Dokumenty / Eugeniusz Misiło.* — Warszawa, 1993. — S. 64—65.
2. *Ibid.* — S. 65.
3. *Drozd Roman. Polityka władz wobec ludności ukraińskiej w Polsce w latach 1944—1989 / Roman Drozd.* — Warszawa, 2001. — S. 62—63.
4. *Misiło Eugeniusz. Akcja «Wisła». Dokumenty.* — S. 67—68.
5. *Encyklopedia Powszechna PWN.* — Warszawa, 1976. — S. 391
6. *Krygowski Władysław. Przez przełęcz Bieszczadów samochodem i z plecakiem / Władysław Krygowski.* — Warszawa, 1975. — S. 32—33.
7. *Ibid.* — S. 33—34.
8. *Bata Artur. Bieszczady w ogniu / Artur Bata.* — Rzeszów, 1987. — S. 182—183.
9. *Ibid.* — S. 183-184.
10. *Motyka Grzegorz. Tak było w Bieszczadach. Walki polsko-ukraińskie 1943—1948 / Motyka Grzegorz.* — Warszawa, 1999. — S. 385.
11. *Misiło Eugeniusz. Akcja «Wisła». Dokumenty.* — S. 82—83.
12. *Ibid.* — S. 83.
13. *Motyka Grzegorz. Tak było w Bieszczadach. Walki polsko-ukraińskie 1943—1948 / Motyka Grzegorz.* — Warszawa, 1999. — S. 385.
14. *Sikorski Feliks. Kabewiaci w akcji «Wisła» / Feliks Sikorski.* — Warszawa, 1989. — S. 136—139.
15. *Польща і Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ ст. невідомі документи з архівів спецслужб.* — Варшава; Київ, 2006.
16. *Polska i Ukraina w latach trzydziestych — czterdziestych XX wieku. Nieznane dokumenty z archiwów służb specjalnych. Tom 5. Akcja «Wisła».* — 1947. — S. 706—707.
17. *Grzelak Czesław. Bez możliwości wyboru. Wojsko Polskie na Froncie Wschodnim 1943—1945 / Czesław Grzelak, Henryk Stańczyk, Stefan Zwoliński.* — Warszawa, 1993.
18. *Szacki Wojciech. Nasza дума i wstyd. «Gazeta Wyborcza» / Wojciech Szacki.* — Warszawa, 19.08.2009. — S. 3.

Bohdan Halchak

A MYSTERY OF A LURKING-PLACE NEAR BALIHOROD

On the ground of previously unknown documents a refutation is made of officially adopted by Polish historiography version of reasons for «Wisła» action.

Keywords: «Wisła» action, Karol Swierczewski, partisans of Ukrainian Insurgent Army.

Богдан Гальчак

ТАЙНА ЗАСАДЫ ПОД БАЛИГОРОДОМ

На основе неизвестных ранее документов опровергается официальная в польской историографии версия причин акции «Висла».

Ключевые слова: акция «Висла», Кароль Свєрчевський, партизаны УПА.